

Özü-özünü yetişdirmiş bəstəkar

Üzeyir Hacıbəylinin acılı-şirinli həyat hekayəsi

edir. İllər keçdikdən sonra Üzeyir bəyin xanımı tərəfdən qohumu, sonralar onun ev muzeyinin direktoru olmuş Ramazan Xəlilov həmin kitabdan birini Şuşadan tapdırıb Üzeyir bəyə doğum günü hədiyyəsi kimi verir. Əhvalat belə olur. Ramazan Xəlilov “Üzeyir bəyi hansı hədiyyə ilə təəcübləndirmək olar?” - deyə çox düşünür və tapır. Şuşaya gedib orda qocaman zərgər Yemiş əmini tapır və ondan həmin kitabı tapmağı xahiş edir. Kitabın nüsxəsi tapılır. Ramazan müəllim onu Üzeyir bəyin iş otağındakı stolun siyirməsinə qoyur.

Ramazan Xəlilov xatirələrində yazır ki, Üzeyir bəyin bir adəti var idi: “Hər səhər əl-üzünü yuyub iş otağına keçərdi, yarım stəkan çaydan və bir neçə qullab siqaretdən sonra işləyirdi. Yalnız ondan sonra səhər yeməyi üçün qonaq otağına keçərdi. Siqaretini götürmək üçün siyirtməni açanda “Kitabi-məzhəkə”ni görür. “Bunu ancaq Ramazan edər” - xanımı Mələykəyə söyləyir və gözləri dolur. O hədiyyə, həqiqətən, Üzeyir bəy üçün qiymətli idi”.

Ramazan Xəlilov Tiflisdə yaşadığı vaxtlarda Bakıda Üzeyir bəyin ev muzeyi yaradılır və Heydər Əliyev onu Bakıya gətirdib – “Səni bu muzeyə ömürlük direktor təyin edirəm”, - deyib. Ramazan Xəlilov da ömrünün sonuna qədər Üzeyir bəyin ev muzeyinə rəhbərlik edib. Onun şəxsi arxivi Üzeyir bəyin ev muzeyi qədər zəngin olub. Muzey dərisqal olduğundan onları muzeyə daşımayıb. Arxivin bir hissəsi ölümündən sonra muzeyə verilib.

14 yaşında Üzeyir Qori müəllimlər seminariyasına oxumağa gedir. 1899–1904-cü burada təhsil alır. Avropa musiqi klassiklərinin əsərlərini mənimsəyir, skripka, violonçel və baritonda çalmağı öyrənir. Eyni zamanda, xalq mahnı nümunələrini nota köçürür. 1904-cü ildə seminariyanı bitirdikdən sonra Cəbrayıl qəzasının Hadrut kəndinə müəllim təyin edilir.

Üzeyir bəy Qori müəllimlər seminariyasında oxuduğu illərdə gələcək tale yolu da rastına çıxır. Həyat yoldaşı, ilk və yeganə sevgisi, tatar qızı Mələykə xanımla da Tiflisdə tanış olur. Mələykə xanımın qardaşı Əli Terequlov (əslində, Tanrıqulov–red) Üzeyir bəylə bir sinifdə oxuyurdu. Bazar günləri Əli Üzeyiri evlərinə aparar, teatrlara, Tiflisin gəzməli-görməli yerlərinə gedərdilər. Üzeyir bəy gələcək həyat yoldaşını da elə ordaca görüb sevmişdi.

Sonrakı illərdə evlənilər, Bakıda kirayəyə yaşayırlar. Hazırda ev muzeyi kimi fəaliyyət göstərən mənzilə 1915-ci ildə köçürlər və 1942-ci ilə qədər burada yaşayırlar.

İlk operanın və operettaların uğurundan sonra Üzeyir Hacıbəylinin istedadı, artıq dünyaya yayılmış şöhrəti ona qarşı qısqancılıqları, düşmənçiliyi günü-gündən artırır. Xeyirxahları onu bir neçə dəfə ölümün pəncəsindən xilas edirlər. İlk belə hadisə Hadrutda dərs dediyi vaxtlar erməni-müsləman davasının vüsət aldığı 1905-ci ilə təsadüf edir. Kəndin ağsaqqalları ermənilərin Üzeyir bəyə qəsd hazırladığını görüb onu gizlincə Yevlaxa yola salırlar. Gənc müəllim ordan da Bakıya gəlir.

1918-ci ilin mart qırğını zamanı da ermənilər Üzeyir bəyin evini gülləbaran ediblər. O zamanlar Üzeyir bəy artıq kifayət qədər tanınırdı. Ermənilər onu öldürmək istəyirdilər. Ancaq xoşbəxtlikdən, bu istəklərini həyata keçirə bilmirlər. Ölüm bəstəkardan uzaq düşür. Hadisələr baş verməmişdən əvvəl Nəriman Nərimanov bəstəkari yanına çağırır və ona teatr truppası ilə birgə İrana qastrol səfərinə getməyi tapşırır. Əvvəl Üzeyir bəy razılıq verir, “mən Azərbaycanı qoyub heç yerə getməyəcəm”, - deyir. Ancaq Nərimanovun təkidindən, “Siz bizə gələcəkdə la-

zımsız” sözümdən sonra Üzeyir və Zülfüqar Hacıbəyov qardaşlarının teatr truppası İrana yola düşür. Onlar bir neçə ay İranda qalırlar, müxtəlif şəhərlərdə tamaşalar göstərirlər. Oktyabrda isə vətənə qayıdırlar. O zaman bütün qəzetlər Üzeyir bəyin qayıdışına görə, xalqa gözəyadlılığı verirdi. Nəriman Nərimanov 1920-ci ilin qırmızı terror zamanı da Üzeyir bəyi ölümündən xilas edir. 1975-ci ildə Üzeyir bəyin ev muzeyi əsaslı təmir olunan zaman divarlardakı həmin güllə yerlərini Ramazan müəllim öz xatirələrində qeyd edib.

Sovet rəhbəri Stalin 1937-ci ildə repressiyalara rəvac versə də, Üzeyir bəyə rəğbəti bəstəkari xilas edir. Stalin Mircəfər Bağirovdan Üzeyir bəyə salam göndərmiş. O, “Koroğlu”, “Arşın mal alan” operalarına yüksək qiymət verib. Özü bu barədə Üzeyir bəyə deyib ki, hər iki operanızı çox sevirəm və əzbərdən bilirəm.

“Arşın mal alan” filminin 45-ci ildə, müharibənin qızgın vaxtı ekranlara çıxmasının səbəbi də məşhur erməni oğurluğu olub. Amerikada yaşayan erməni rejissoru bir film çəkir. Ssenari bütünlüklə “Arşın mal alan”ın süjeti olub, amma Üzeyir bəyin imzası yox imiş. Rejissor filmin şərq motivləri ilə çəkildiyinin yazıbmiş. Bunu əvvəlcə Azərbaycan rəhbərliyi, onun vasitəsi ilə sovet rəhbərliyi

bilir. SSRİ müəllif hüquqları ilə bağlı beynəlxalq konvensiyaya üzv olmadığından Üzeyir bəyin hüquqlarını qoruyub bilmirlər. Stalin deyir ki, bunun bir yolu var, tacili “Arşın mal alan” film çəkilib bütün dünyaya yayılsın. Belə də olur.

1938-ci ildə Moskvada Azərbaycan incəsənəti günlərində “Koroğlu” operasını Stalin özü şəxsən tamaşa edir. Ondən sonra Üzeyir SSRİ bəstəkarları içərisində ilk olaraq xalq artisti adına layiq görülür. Belə bir dostluq şərti də çəkilir: başqa bəstəkarlar bir sıradadır, Üzeyir bəy isə öndədir, onları arxasınca aparır. O günlərdə Azərbaycan nümayəndə heyətinə şəxsən ziyafət verən Stalin Üzeyir bəyi öz yanında əyləşdirir. Oradaca Stalin Üzeyir bəyin şərfinə Əsgərin ariyasından bir parça oxuyur. Qardaşı Ceyhun barədə Üzeyir bəyə sual verən Stalin onun xaricdə yaşadığını bildiyini söyləyir. Sonra “Ona yazın gəlsin vətənə, işlə, evlə təmin edərik”, - deyir. “Koroğlu” operası barədə Üzeyir bəyə müsbət rəy deyən Stalin onu da qeyd edir ki, sizin gördüyünüz iş bütün sovet bəstəkarlarına nümunə olmalıdır, Şərq musiqisi ilə Qərb musiqisinin sintezi bir nümunədir.

1937-ci ilin qanlı repressiyaları vaxtı yənidən millətçi damğası vurulacağı düşünən Üzeyir bəy həyəcədən şəkərə tutulur. Pəhrizinə riayət olunsun da, səhhətinə ciddi nəzarət edilsə də, xəstəlik özünü göstərməyə başlayır. Və 1947-ci ildə Üzeyir bəyin vəziyyəti ağırlaşır. Dərhal xəstəxanaya yerləşdirilirlər. “Leqkomissiya”da Osipyan soyadlı bir erməni bilərəkdən bəstəkara çox kəskin pəhriz yazır, eyni zamanda insulin vurur. İnsulin vurulanda isə pəhriz olmaz. Üzeyir bəy bir ayda 18 kiloqram arıqlayır. Bu isə ürəyinə təsir göstərir və ürək tutmaları başlayır. Üzeyir bəyi Stalinin göstərişilə Moskvaya, Kreml xəstəxanasına göndərirlər. Burada həkimlər müayinə zamanı Bakıda düzgün müalicə aparılmadığını bildirirlər. Onun 3 ay yaşayacağı müddət deyirlər. Üzeyir bəy Mərdəkana – hökumət bağına gətirilir. Mircəfər Bağirovun Səhiyyə Nazirliyinə verdiyi göstərişə əsasən, konsilium keçirilir. Tapşırıqlar ki, Üzeyir bəyə ciddi nəzarət olunsun. 1948-ci ilin sentyabrında ağır vəziyyətdə olan bəstəkari öz evinə gətirirlər.

Üzeyir Hacıbəyli noyabrın 23-də gecə saat 2-də 63 yaşında “Monolit” deyilən bina-dakı mənzilində vəfat edir.

Şərqdə ilk operanın, ümumiyyətlə peşkar musiqi sənətinin banisinin dəfinə demək olar ki, bütün Azərbaycan yığılır. Mircəfər Bağirov onun tabutunun altına çiynini verməyi özü də şərf bilir. Böyük Məmməd Əmin Rəsulzadə isə Türkiyədə yazdığı nekroloqda bildirmişdi ki, özü özünü bəstəkar kimi yetişdirmiş Hacıbəylinin çiynini Stalin ovuşdurmuş, yerli Kommunist rəhbərlər isə cənəzəsi yanında fəxri qarovulda dayanmışlar.

R.QURBANLI
XQ